

1. ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ: ΜΙΑ ΔΙΑΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΜΕ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟ ΠΡΟΣΩΠΟ

Σε τρία επίπεδα θα εκδηλωθεί η προσπάθεια του Ρήγα να οργανώσει ένα ευρύ επαναστατικό κίνημα του ελληνικού έθνους και των άλλων εθνοτήτων της Βαλκανικής κατά του οθωμανικού ζυγού. Εν πρώτοις ο Ρήγας επιδίωξε την πνευματική χειραφέτηση των λαϊκών στρωμάτων με την εκλαΐκευση και διάδοση των ιδεών του ευρωπαϊκού διαφωτισμού στη ΝΑ Ευρώπη, αποβλέποντας έτσι στην ιδεολογική προετοιμασία του επαναστατικού έγχειρήματος. Με το *Απάνθισμα Φυσιικής π.χ.* και με το *Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών* ο Ρήγας ήθελε να προωθήσει μια νέα αντίληψη ζωής βασισμένη όχι μόνο στη γνώση αλλά και στην ειλικρίνεια και στην ελευθερία της έκφρασης που δεν βραχυκυκλώνεται από την υποκρισία και το σκοταδισμό. Παράλληλα και αυτό είναι το δεύτερο επίπεδο, ο Ρήγας φροντίζει να απευθυνθεί και στο συναίσθημα των λαϊκών μαζών με άσματα και με ποιήματα όπως ο περίφημος πατριωτικός ύμνος «Θούριος» και τέλος στο τρίτο επίπεδο βλέπει την εθνική απελευθέρωση συνυφασμένη με την πολιτική απελευθέρωση. Το δεσποτικό καθεστώς του σουλτάνου έπρεπε να αντικατασταθεί από ένα πολίτευμα φιλελεύθερο και δημοκρατικό.

Ο Ρήγας πρώτος στα Βαλκάνια συλλαμβάνει και επιχειρεί να δώσει θεσμική υπόσταση αλλά και να προσαρμόσει στις ιδιαιτερότητες του ιστορικού γεωγραφικού χώρου της ΝΑ Ευρώπης, τις αξίες και τους θεσμούς της Γαλλικής Επανάστασης. Συντάσ-

σει και εκδίδει το 1797 το γνωστό φυλλάδιο με τον μακροσκελή τίτλο «Νέα πολιτική διοίκησης των κατοίκων της Ρούμελης, Μικράς Ασίας, Μεσογείων νήσων και Βλαχομπογδανίας», ένα πολιτικό επαναστατικό μανιφέστο που περιείχε μια προκήρυξη, μια διακήρυξη των Δικαίων (των δικαιωμάτων) του ανθρώπου, ένα σχέδιο συντάγματος και το Θούριο. Το πολίτευμα που σχεδίαζε ο Ρήγας δεν ήταν βασισμένο μόνο σε μια παράφραση του Ιακωβινικού συντάγματος του 1793 («επί τω φιλελευθερώτερον, δημοκρατικώτερον και ανθρωπιστικώτερον» όπως επισημαίνει ο επιφανής συνταγματολόγος Αλ. Σβώλος). Ο Ρήγας προγραμματίζει το πολιτικό καθεστώς ενός κράτους όχι μονοεθνικού αλλά πολυεθνικού. Αυτή η ιδιομορφία έδωσε λαβή για να υποστηριχθεί η εκδοχή ότι με το σχέδιο πολιτεύματός του ο Ρήγας απέβλεπε στην ίδρυση μιας «Βαλκανικής Ομοσπονδίας». Βέβαια η «Πολιτεία» του Ρήγα θα είχε πολυεθνικό - διαβαλκανικό χαρακτήρα. Σύμφωνα με το άρθρο 1 του Συντάγματος: «Η ελληνική δημοκρατία είναι μία μόνον, όπου συμπεριλαμβάνει στους κόλπους της διάφορα γένη και θρησκείες (...) Ο αυτοκράτωρ λαός είναι όλοι οι κάτοικοι της χώρας χωρίς εξαιρέσειν θρησκείας και διαλέκτου, Έλληνες, Αλβανοί, Βλάχοι, Αρμένηδες και κάθε άλλο είδος γενεάς».

Προφανώς ο Ρήγας σχεδιάζοντας αυτήν την διαβαλκανική ελληνική πολιτεία της οποίας η γεωγραφική απεικόνιση ήταν η Χάρτα της Ελλάδος, είχε επηρεαστεί από ιστορικά πρότυπα, όπως το πολυεθνικό κράτος του Μακεδονικού Ελληνισμού της αρχαιότητας την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου (του οποίου την προσωπογραφία είχε άλλωστε τυπώσει και κυκλοφορήσει), την εξελληνισμένη βυζαντινή αυτοκρατορία, την οθωμανική αυτοκρατορία στο πλαίσιο της οποίας συμβίωναν πολλές εθνότητες. Όλα αυτά όμως τα πρότυπα ήταν απολυταρχικά καθεστώτα. Το κράτος που ήθελε να ιδρύσει ο Ρήγας θα είχε πολίτευμα δημοκρατικό. Η πολιτεία του Ρήγα βασίζεται στη λαϊκή κυριαρχία: «ήγουν ο λαός μόνο μπορεί να προστάζει δια όλα χω-

ρίς κανένα εμπόδιον».

Την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας επιβεβαιώνει και η αρχή της ισότητας που επιβάλλει ίση συμμετοχή όλων των πολιτών στην άσκηση της νομοθετικής εξουσίας, στην εκλογή των βουλευτών, στο δικαίωμα του εκλέγεσθαι και στην ανάδειξη σε αξιώματα. Επρόκειτο - όπως επισημαίνει ο Αρ. Μάνεσης - για μια προωθημένη και όχι μόνο για τα μέτρα της εποχής, εφαρμογή της δημοκρατικής αρχής με πρώιμη λειτουργία καθολικής ψηφοφορίας, με πρωτοβάθμιες λαϊκές συναθροίσεις, με ετήσια θητεία των μελών της εθνικής συνέλευσης και με θεσμούς άμεσης δημοκρατίας: δημοψήφισμα, λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, εκλογή δικαστών από το λαό, και βέβαια το δικαίωμα αντίστασης που αναγνωρίζεται στους πολίτες όταν η εξουσία τους καταθλίβει και τους αδικεί.

Από το κείμενο της *Νέας Πολιτικής Διοικήσεως* του Ρήγα προβάλλει εξίσου έντονος και ο φιλελεύθερος χαρακτήρας του πολιτεύματός του: ισότητα ενώπιον των νόμων, δικαίωμα στη ζωή, προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, ελευθερία έκφρασης γνώμης (και συγκεκριμένα: «το δίκαιον τού να φανερώνομεν την γνώμην μας και τους συλλογισμούς μας τόσον με την τυπογραφίαν όσο και μ' άλλον τρόπον...»), ελευθερία συναθροίσεων, θρησκευτική ελευθερία, απαγόρευση αναδρομικότητας των νόμων, τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, απαγόρευση βασανιστηρίων και δουλείας, προστασία των κτημάτων «όπου έχομεν» (Ο Ρήγας αποφεύγει να κάνει λόγο για προστασία της ιδιοκτησίας που θα περιλαμβάνει τις μεγάλες γαιοκτησίες).

Τέλος ο Ρήγας γνώριζε ότι οι νόμοι διαθέτουν και μια παιδαγωγική λειτουργία γι' αυτό και προβλέπει την χάραξη των «δικαίων του ανθρώπου» σε χάλκινες πλάκες σ' όλες τις πόλεις και τα χωριά της Δημοκρατίας, έτσι ώστε: «Κάθε ώρα να βλέπει κάθε πολίτης εις τι συνίσταται ο ατίμητος θησαυρός της φιλότατης ελευθερίας του». Δημοκρατικός και φιλελεύθερος λοιπόν ήταν ο χαρακτήρας του πολιτεύματος του Ρήγα, αλλά εξίσου

βασικός ήταν και ο ελληνικός χαρακτήρας του κράτους: «Ελληνική Δημοκρατία» ονομάζεται το νέο κράτος και η ελληνική γλώσσα καθιερώνεται ως η «επίσημη γλώσσα της πολιτείας». «Όλοι οι νόμοι γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν, ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή από όλα τα εις το βασιλείον τούτο εμπειριεχόμενα γένη...». (Θα πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι η απλή ελληνική γλώσσα των κειμένων του Ρήγα που απέχει πολύ από την λόγια καθαρεύουσα εκείνου του καιρού, δημιουργεί μια πρόσβαση προς την ορολογία και την ουσία των θεσμών και των εξουσιαστικών μηχανισμών για τις ευρύτερες αγροτικές μάζες και τους έμπορους και βιοτέχνες της εποχής. Μια πρόσβαση και εξοικείωση που έχει ιδιαίτερη πολιτική σημασία με δεδομένο τον γενικότερο αποκλεισμό των εξουσιαζόμενων από τα νομικά κείμενα). Η χρήση του όρου Έλλην είναι συνεχής σε όλες τις διατάξεις του σχεδίου του. Βέβαια αυτός ο ελληνικός χαρακτήρας που ήθελε να προσδώσει στο πολίτευμά του ο Ρήγας δεν ήταν μια τυχαία και αυθαίρετη επιλογή. Η μέριμνά του για την καθιέρωση της υπεροχής του ελληνικού στοιχείου ανταποκρίνεται σε μια ιστορικά διαμορφωμένη πραγματικότητα στην ΝΑ Ευρώπη της εποχής του.

Οι Έλληνες τότε ήταν διασπαρμένοι στις παροικίες σ' όλη τη βαλκανική χερσόνησο, στη κεντρική Ευρώπη, στη Μικρά Ασία και στη Νότια Ρωσία. Περί τα τέλη του 18^{ου} αιώνας ήταν αναμφισβήτητη η οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη του Ελληνισμού σ' αυτές τις περιοχές. Ελληνικά ήταν κυρίως τα σχολεία, τα τυπογραφεία, τα βιβλία. Η λέξη Έλληνας είχε καταστεί στη γλώσσα των σλαβικών εθνών συνώνυμη με το μορφωμένος και το έμπορος. Μέσω λοιπόν των Ελλήνων τα άλλα βαλκανικά έθνη θα έρθουν σε επαφή με τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες της Δυτικής Ευρώπης και φαίνεται έτσι εύλογη η επιδίωξη του Ρήγα να στηριχθεί κατά πρώτο λόγο στο ελληνικό γένος ως το πιο ώριμο και κατάλληλο να θέσει σε κίνηση την επαναστατική διαδικασία και μαζί με τις άλλες βαλ-

κανικές εθνότητες να αποτινάξει την τουρκική κυριαρχία και να οργανώσει το νέο κράτος πάνω σε δημοκρατικές βάσεις.

Και το ερώτημα που εύλογα τίθεται είναι το εξής: θα ήταν άρραγε βιώσιμο και λειτουργικό ένα κράτος ταυτόχρονα πολυεθνικό, δημοκρατικό, φιλελεύθερο και ελληνικό; Η εκδοχή πάντως ότι θα λειτουργούσε ως «βαλκανική ομοσπονδία» δεν μπορεί να ευσταθήσει ούτε συνταγματικά, ούτε πολιτικά. Πρόκειται για ενιαίο και όχι ομοσπονδιακό κράτος, στο πλαίσιο του οποίου οι διάφορες εθνότητες δεν αναγνωρίζονται ως αυτοτελείς πολιτειακές οντότητες. Οι πολίτες στην Δημοκρατία του Ρήγα ως άτομα και ανεξάρτητα από εθνικές, θρησκευτικές, γλωσσικές ιδιαιτερότητες, θα συμμετείχαν όλοι χωρίς εξαίρεση στην συγκρότηση και άσκηση της κρατικής εξουσίας. Στο πολίτευμα όμως του Ρήγα δεν προβλέπεται κανένας θεσμός, καμιά διαδικασία που να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων εθνοτήτων ή να υποδηλώνει μια κρατική οργάνωση με ομοσπονδιακή μορφή. Ίσως ο Ρήγας, προγραμματίζοντας την ίδρυση ενός πολυεθνικού ενιαίου κράτους να είχε παραβλέψει κάτι πολύ σημαντικό: την ιστορική δυναμική που είχε ήδη εκλυθεί στην Ευρώπη από την περιφέρημη «αρχή των εθνοτήτων» σύμφωνα με την οποία τα διάφορα έθνη επιδίωκαν να αποκτήσουν καθένα το δικό του κράτος. Το διαβαλκανικό ελληνικό κράτος των πολλών εθνοτήτων ήταν ανέφικτο στην πράξη, ωστόσο το πολίτευμα του Ρήγα δεν ήταν μια ουτοπία, μια χίμαιρα, είχε ένα πολύ συγκεκριμένο πολιτικό και ιδεολογικό ειδικό βάρος, μια πολύ σημαντική παιδαγωγική αξία. Επεδίωξε να προκαλέσει ζυμώσεις και να προωθήσει τη συνεργασία και την αλληλεγγύη μεταξύ των λαών της Βαλκανικής έτσι ώστε να επιτευχθεί η κοινή συστράτευσή τους για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού αλλά και για την κατάκτηση της πολιτικής ελευθερίας.

Σ' αυτό το σημείο εντοπίζεται η ανεκτίμητη εισφορά και σημασία του έργου και του θεσμικού λόγου του Ρήγα. Πολύ έγκαιρα ο Ρήγας καταθέτει τη δική του πρόταση στο ζήτημα της συνύπαρξης διαφορετικών βαλκανικών εθνοτήτων και πολιτι-

σμικών ομάδων. Δίνει, έστω και με κενά και ατέλειες, τη δική του απάντηση στο ακανθώδες πρόβλημα που έθετε η εθνική ανομοιογένεια της νέας δημοκρατικής πολιτείας. Πώς θα μπορούσαν να συνενωθούν και να συνυπάρξουν σε μία ενιαία, αδιαίρετη και βιώσιμη δημοκρατική πολιτεία Έλληνες, Σέρβοι, Βούλγαροι, Αλβανοί, Μολδοβλάχοι αλλά και Αρμένιοι, Εβραίοι ακόμα και Τούρκοι, έτσι ώστε να συμπαραταχθούν στην επανάσταση και να συνεργαστούν στην οικοδόμηση μιας δημοκρατικής και φιλελεύθερης πολιτικής κοινότητας; Αυτή ήταν η μεγάλη ιστορική πρόκληση που είχε να αντιμετωπίσει η πολιτική σκέψη του Ρήγα.

Η απελπισία από τη δουλεία και ο πόθος για την ελευθερία, εθνική και πολιτική, ήταν αναγκαίος όρος για να οδηγήσει σε μια βαλκανική συμπόρευση, δεν ήταν όμως και επαρκής. Χρειαζόταν ουσιαστικά μια υπέρβαση. Ένα πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν η έμφαση με την οποία ο Ρήγας τονίζει στο πολίτευμά του, τον τεχνητό, τον πλασματικό χαρακτήρα όλων των διακρίσεων που πηγάζουν από τη γλώσσα, τη θρησκεία και τη φυλετική καταγωγή. Που θα μπορούσε όμως να θεμελιωθεί η πολιτική ενότητα, η κοινωνική συνοχή της πολυπολιτισμικής κοινωνίας του Ρήγα; Σ' αυτό το καίριο ερώτημα ο Ρήγας απαντά: ο κύριος άξονας γύρω από τον οποίο θα πρέπει να περιστραφεί το κράτος είναι το πνεύμα του πατριωτισμού που εκφράζεται μέσα από τα σύμβολα του δημοκρατικού ελληνισμού και τα ιδεώδη του επαναστατικού διαφωτισμού. Αυτή η ριζοσπαστική ιδεολογία και παιδεία του διαφωτισμού, προσιτή έστω και στην απλοϊκή εκδοχή της, στις συλλογικές συνειδήσεις των λαών της ΝΑ Ευρώπης, χάρη στην ελληνική γλώσσα και παιδεία, θα ήταν η ηθική βάση του πολιτεύματος του Ρήγα, το υπόβαθρο όχι μόνο της νέας δημοκρατικής πολιτείας αλλά και του νέου πολιτικού και θεσμικού βαλκανικού πολιτισμού.

Έχοντας βιώσει γόνιμα τη διαδρομή από το θεσσαλικό κάμπο ως την Κωνσταντινούπολη και τα πολιτισμικά κέντρα της

Κεντρικής Ευρώπης, ο Ρήγας είχε πειστεί ότι τα πολιτειακά ιδεώδη και ο κοινωνικός ανθρωπισμός του Διαφωτισμού δηλ. ουσιαστικά της ελληνικής παιδείας (όπως επισημαίνει ο καθηγητής Ν. Πανατζόπουλος: η ομόνοια, η ελευθερία, η ισότητα, η αλληλεγγύη, η δικαιοσύνη κ.α. αρχές που διαπότισαν τις διακηρύξεις της Γαλλικής Επανάστασης και το πολίτευμα του Ρήγα, έχουν τις καταβολές τους στον αρχαιοελληνικό δικαϊκό πολιτισμό) μπορούν να λειτουργήσουν ως συνεκτικός δεσμός των πολιτών μεταξύ τους και στη σχέση τους με την πολιτεία. Και είχε πιστέψει ότι η πολιτική - ηθική δυναμική αυτού του δημοκρατικού πατριωτισμού θα άμβλυne τους θρησκευτικούς και εθνικούς ανταγωνισμούς, θα καλλιεργούσε την κατανόηση και την αλληλεγγύη μεταξύ των εθνότητων, θα ευνοούσε την αφοσίωση στους δημοκρατικούς θεσμούς.

Εδώ όμως ο Ρήγας υπολόγισε χωρίς τα νέα σχήματα της ιστορίας, χωρίς τους εθνικισμούς και τις νέες συλλογικές ταυτότητες που αναδύθηκαν από την ίδια κοίτη, πάλι από τον Διαφωτισμό. Από το όραμα του όμως πηγάζει το μέγιστο μάθημα - μήνυμα, η πίστη του στην προτεραιότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του δημοκρατικού διαλόγου απέναντι σε κάθε παραδοσιακή και στεγανή συσσωμάτωση που αναπαράγει, που διευρύνει το χάσμα, το έλλειμμα συνεννόησης και συνεργασίας των εθνότητων στη Βαλκανική. Ούτως ή άλλως, ο Ρήγας με τα κείμενά του είναι ο καταξιωμένος εθνικός ποιητής της ελευθερίας, ο πρωτοπόρος οραματιστής της δημοκρατικής πολιτείας στο βαλκανικό χώρο που δεν αρκείται μόνο στο να κατοχυρώσει με κανόνες και ρυθμίσεις την πολιτική ελευθερία και ισότητα αλλά θέλει να εξασφαλίσει πέρα από φυλετικές, θρησκευτικές, γλωσσικές και πολιτισμικές διακρίσεις μια κοινή θεσμική έκφραση, ένα κοινό πολιτικό πολιτισμό, κυρίως μια πιο ουσιαστική σχέση κράτους και κοινωνίας πολιτών στα Βαλκάνια, μια δημοκρατική πολιτεία με ένα διαρκές φωτεινό ανθρωπινό πρόσωπο, θεμελιωμένη βαθιά στις ψυχές των πολιτών της.